

Andrzej Janicki

Studium Doktoranckie

Uniwersytet Łódzki

Wydział Filozoficzno-Historyczny

Druga wojna światowa we współczesnych rosyjskich podręcznikach historii dla klas 9–11 (profil ogólny)*

Truizmem jest konstatacja, iż szczególnie istotnym źródłem dla wszelkich prób rekonstrukcji dominującego we współczesnym rosyjskim dyskursie historycznym obrazu przyczyn, przebiegu i znaczenia drugiej wojny światowej są materiały o charakterze podręcznikowym. Posiadając umocowanie na poziomie oficjalnym, ogniskują one te aspekty toczących się debat historycznych, które mają być, w zamierzeniu swych kreatorów, fundamentem całościowej narracji wyznaczającej ramy powszechnego rozumienia konfliktu. To, na ile mówić możemy w tym wypadku o zwieńczonej sukcesem próbie wypracowania spójnego przekazu dostosowanego do możliwości percepcyjnych najszerszych rzesz młodych odbiorców stanowić będzie przedmiot naszego zainteresowania w tekście niniejszym. Obiektem naszej analizy będą wybrane podręczniki historii dla klas 9–11 szkół o profilu ogólnokształcącym¹.

* Tekst niniejszy powstał równolegle z przygotowywaną rozprawą doktorską zatytułowaną *Pamięć drugiej wojny światowej we współczesnym rosyjskim dyskursie historycznym*. Szereg poczynionych tu ustaleń stanowić będzie integralną część wzmiankowanej dysertacji.

¹ Obowiązujący w Federacji Rosyjskiej system ogólnego kształcenia szkolnego regulowany jest obecnie zapisami federalnego prawa „O kształceniu w Federacji

Omówione zostaną przez nas następujące podręczniki dostępne na rosyjskim rynku księgarskim: A. F. Kisieliow, W. P. Popow, *Istorija Rossii: XX – naczało XXI wieka*, Moskwa 2009; N. W. Zagładin, S. I. Kozlienکو, S. T. Minakow, Ju. A. Pietrow, *Istorija Rossii: XX wiek*, Moskwa 2010 (podręcznik dla klasy dziewiątej, dalej uwzględniono również nowszy podręcznik tych samych autorów przeznaczony dla klasy jedenastej); N. W. Zagładin, N. A. Simonija, *Istorija Rossii i mira w XX – naczale XXI wieka*, Moskwa 2010; W. S. Izmozik, S. N. Rudnik, *Istorija Rossii*, Moskwa 2011 (dla klasy jedenastej); A. A. Lewandowski, Ju. A. Szczetinow, S. W. Mironienko, *Istorija Rossii: XX – naczało XXI wieka*, Moskwa 2011; W. A. Szestakow, *Istorija Rossii: XX – naczało XXI wieka*, Moskwa 2011; W. S. Izmozik, O. N. Żurawliowa, S. N. Rudnik, *Istorija Rossii*, Moskwa 2012 (dla klasy dziewiątej); N. W. Zagładin, S. I. Kozlienکو, S. T. Minakow, Ju. A. Pietrow, *Istorija Rossii: XX – naczało XXI wieka*, Moskwa 2012 (dla klasy dziewiątej); *Istorija Rossii 1900–1945*, pod red. A. A. Daniłowa i A. W. Filippowa, Moskwa 2013. Wszystkie z powyższych publikacji posiadają rekomendację Ministerstwa Edukacji i Nauki Federacji Rosyjskiej².

Rosyjskiej” uchwalonego przez Dumę Państwową 21 grudnia 2012 r. i zatwierdzonego przez Radę Federacji 26 grudnia 2012 r. Prawo podpisane zostało przez głowę państwa 29 grudnia roku 2012. Artykuł 10 omawianego aktu prawnego zawiera w punkcie 5 regulację mówiącą, iż: „W Federacji Rosyjskiej ustanawia się następujące poziomy kształcenia ogólnego: 1) kształcenie przedszkolne; 2) początkowe kształcenie ogólne; 3) zasadnicze kształcenie ogólne; 4) średnie kształcenie ogólne”. Pełny tekst przepisów znaleźć można na stronie internetowej dziennika rządowego „*Rossijskaja Gazieta*” pod adresem: <https://rg.ru/2012/12/30/obrazovanie-dok.html> (strona zweryfikowana 20 czerwca 2016 r.). Nauka na poziomach 2–4 obejmuje odpowiednio: 4, 5 i 2 lata. Tematykę związaną z przebiegiem drugiej wojny światowej omawia się w klasie dziewiątej (ostatni rok nauki na poziomie trzecim/zasadniczym) oraz w klasie jedenastej (ostatni rok nauki na poziomie czwartym/średnim).

² Szerzej o systemie nauczania historii w szkołach rosyjskich (podział na dwa równoległe bloki tematyczne: narodowy i powszechnodziejowy) oraz o ilości dostępnych na rynku podręczników zob. w: A. A. Ożiganowa, W. D. Kuzniecowski, W. N. Filianowa, *Rossija. Nasledniki Wielikoj Pobiedy*, [w:] „*Rasskażu wam o wojne...*”. *Wtoraja mirowaja i Wielika Otieczestwiennaja wojny w uczebnikach i soznanii szkolnikow sławianskich stran*, pod red. T. S. Guzienkowej, Moskwa 2012, s. 25–26.

Wojna ojczyźniana czy światowa?

Pierwszym i podstawowym elementem konstrukcji całościowej narracji dotyczącej przebiegu wojny jest oczywiście wyznaczenie jej ścisłych ram chronologiczno-geograficznych. Interesujące nas tutaj publikacje, ujęte kompleksowo, rodzić się zdają w tym aspekcie pewną konfuzję. Problem ten ma – po pierwsze – swój wymiar formalny i uzewnętrznia się w podziale omawianych tekstów na określone rozdziały i podrozdziały.

Tylko w dwóch spośród analizowanych podręczników wyodrębniony został rozdział przywołujący w tytule termin „druga wojna światowa”, choć w wypadku jednego z nich (W. S. Izmozik, S. N. Rudnik; *Istorija Rossii*) określenie to funkcjonuje już w tytułach podrozdziałów obok „Wielkiej Wojny Ojczyźnianej” (pisownia dużą literą za tekstem oryginalnym)³. Z klarowną sytuacją mamy do czynienia jedynie w wypadku drugiego ze wzmiankowanych podręczników *Istorija Rossii: XX-naczało XXI wieku* (autor: W. A. Szestakow), w którym główny rozdział poświęcony wojnie zatytułowany jest *ZSRS i druga wojna światowa*, a w nazewnictwie stosownych podrozdziałów zrezygnowano całkowicie z użycia innej terminologii⁴. Autor tego opracowania zauważa jedynie w dalszej części swojego tekstu, iż: „Prawdziwie globalny charakter wojna przybrała dopiero w 1941 r., kiedy wciągnięte w nią zostały największe państwa świata – ZSRS i USA”⁵.

W przypadku innych opracowań tematyka poświęcona drugiej wojnie światowej zostaje całościowo inkorporowana do rozdziału poświęconego „Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej”, konflikt o charakterze lokalnym funkcjonuje więc jako tło konfliktu globalnego⁶. Co ciekawe, dzieje się tak też w wypadku drugiego podręcznika, którego współautorami byli wzmiankowani W. S. Izmozik oraz S. N. Rudnik, zatytułowanego również *Istorija Rossii*, a przeznaczonego dla klasy

³ W. S. Izmozik, S. N. Rudnik, *Istorija Rossii*, Moskwa 2011, s. 191–242.

⁴ W. A. Szestakow, *Istorija Rossii: XX – naczało XXI wieku*, Moskwa 2011, s. 205–245. Zob. też: A. A. Ożiganowa, W. D. Kuzniecziwski, W. N. Filianowa, *Rossija. Nasliedniki Wielikoj Pobiedy...*, s. 25–26 i 35.

⁵ Tamże, s. 206.

⁶ A. F. Kisieliow, W. P. Popow, *Istorija Rossii: XX – naczało XXI wieku*, Moskwa 2009, s. 124–181; A. A. Lewandowski, Ju. A. Szczetinow, S. W. Mironienko, *Istorija Rossii: XX – naczało XXI wieku*, Moskwa 2011, s. 189–230; *Istorija Rossii 1900–1945*, pod red. A. A. Daniłowa i A. W. Filippowa, Moskwa 2013, s. 324–434.

dziewiątej (w odróżnieniu od przywoływanego powyżej podręcznika dla klasy jedenastej)⁷.

Pozostałe z omawianych publikacji wyodrębniają rozdziały poświęcone „Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej”, a nie drugiej wojnie światowej, jednak dalej terminy te używane są w oparciu o kryteria trudne do jednoznacznego zdefiniowania, niejednokrotnie występują one równolegle, zacierając prostą – wydawałoby się – dystynkcję pomiędzy konfliktem o szerszym charakterze, zapoczątkowanym we wrześniu roku 1939, oraz walkami w obrębie lokalnego teatru zdarzeń, które zainicjowane zostały napaścią III Rzeszy na Związek Sowiecki w czerwcu roku 1941⁸.

Zamęt terminologiczny miewa jednak, w wypadku niektórych z omawianych tekstów, również wymiar materialny, przejawiający się w dość dowolnej klasyfikacji poszczególnych wydarzeń lat 1939–1945, jako należące (bądź nie) do przebiegu drugiej wojny światowej. Zagadnienie to przejawia się najwyraźniej w niektórych ujęciach relacji międzynarodowych stanowiących bezpośredni wstęp do światowego konfliktu.

Droga ku wojnie

Kwestia ustalenia momentu, od którego mówić można, w ujęciu autorów niektórych spośród omawianych przez nas opracowań, o „pełnym” uczestnictwie ZSRS w drugiej wojnie światowej wiąże się w sposób bezpośredni z innym zagadnieniem, a mianowicie z kwestią odpowiedzialności za wybuch konfliktu⁹. Fundamentem tak ujętej konstrukcji narracyjnej są najczęściej następujące elementy składowe: Związek Sowiecki nie może ponosić odpowiedzialności za

⁷ W. S. Izmozik, O. N. Żurawliowa, S. N. Rudnik, *Istorija Rossii*, Moskwa 2012, s. 133–231.

⁸ N. W. Zagładin, N. A. Simonija, *Istorija Rossii i mira w XX – naczale XXI wieku*, Moskwa 2010, s. 174–242; W. Zagładin, S. I. Kozlienکو, S. T. Minakow, Ju. A. Pietrow, *Istorija Rossii: XX wiek*, Moskwa 2010, s. 157–226 [dla klas dziewiątych]; zob. N. W. Zagładin, S. I. Kozlienکو, S. T. Minakow, Ju. A. Pietrow, *Istorija Rossii: XX – naczalo XXI wieku*, Moskwa 2012, s. 185–236, gdzie dokonano bardziej przejrzystego podziału.

⁹ Na ten temat zob. np. T. S. Guzienkowa, *U kazdiego swoja wojna? (K problemie intierprietacii istorii Wtoroj mirowoj wojny w szkolnych uczebnikach stran SNG i CWE*, [w:] „Rasskażu wam o wojnie...”, s. 11.

wywołanie drugiej wojny światowej. Porozumienia władz sowieckich z III Rzeszą były jedynie elementem normalnej gry dyplomatycznej nakierowanej na zabezpieczenie własnych interesów, w tym kontekście współuczestnictwo ZSRS w ataku na Polskę we wrześniu 1939 r. rozpatrywane jest nie jako przystąpienie do wojny, a jedynie jako swoiste przedłużenie koniecznych działań prewencyjnych. Za szczególnie interesujące należy uznać w tym kontekście stosowane przez autorów części z omawianych tu opracowań określonych strategii naracyjnych, mających zredukować wymowę przywoływanych wydarzeń historycznych, na przykład, jak podkreśla jeden z nich: „Podpisanie paktu pomiędzy ZSRS i Niemcami okazało się być pełnym zaskoczeniem dla państw Zachodu. Do tego władze ZSRS kategorycznie zaprzeczały faktowi podpisania tajnego protokołu z Niemcami. Państwa zachodnie osądzały i osądzają działania przywództwa sowieckiego jako krok wiarołomny, który dał Hitlerowi możliwość wywołania drugiej wojny światowej. Podobnie i stawiano kwestię odpowiedzialności ZSRS za jej wybuch. W tym samym czasie wielu zachodnich polityków i ekspertów konstatowało, że w zaistniałych okolicznościach przywództwo sowieckie nie miało innego wyjścia”¹⁰.

Konsekwentnie akcentowana jest pokojowa i defensywna polityka ZSRS w okresie przedwojennym: „Rząd sowiecki dążył do unikania konfliktów”¹¹. Zwrot w stronę współpracy z III Rzeszą przedstawiany jest jako jej logiczne przedłużenie wobec agresywnej polityki demokratycznych państw zachodnich: „Stalin, którego nawet nie zaproszono na konferencję monachijską, miał wszelkie podstawy obawiać się możliwej zмовы antysowieckiej”¹². Jak zauważa w innym miejscu ten sam autor: „Zachodnie państwa ponownie zignorowały propozycję strony sowieckiej o wspólnej obronie Czechosłowacji, zakładając, że w tym momencie mogłoby zakończyć się to upadkiem reżimu faszystowskiego w Niemczech, czym nie były one zainteresowane”¹³. Jak wskazuje się, z kolei, w innym tekście: „Zwieńczeniem zabójczej polityki załagodzenia była **zmowa monachij-**

¹⁰ N. W. Zagładin, S. I. Kozlienکو, S. T. Minakow, Ju. A. Pietrow, *Istorija Rossii: XX wiek...*, s. 184. Inną ocenę tego i wcześniejszego fragmentu znajdujemy w tekście: A. A. Ożiganowa, W. D. Kuzniecziwski, W. N. Filianowa, *Rossija. Nasledniki Wielikoj Pobiedy...*, s. 37.

¹¹ A. F. Kisieliow, W. P. Popow, *Istorija Rossii: XX – naczalo XXI wieka...*, s. 124.

¹² W. A. Szestakow, *Istorija Rossii: XX – naczalo XXI wieka...*, s. 208.

¹³ Tamże, s. 208.

ska [podkreślenie jak w oryginale] Anglii, Francji, Niemiec i Włoch”¹⁴. Na tym tle wątpliwości dotyczące oceny współpracy Związku Sowieckiego z III Rzeszą Hitlera wydają się już mniej znaczące, narracja przenoszona zostaje z płaszczyzny etycznej na *stricte* pragmatyczną, stwierdza się na przykład, że: „Polityka nazistowskich Niemiec wydawała się Stalinowi być bardziej zrozumiałą, przewidywalną, niż polityka państw burżuazyjno-demokratycznych – Anglii i Francji”¹⁵.

Zasadą jest, iż wspomina się w prezentowanych podręcznikach istnienie tajnego protokołu dodatkowego paktu Ribbentrop-Mołotow¹⁶. Niekiedy informacje dotyczące tej okoliczności zredukowane zostają do skrótowej wzmianki pozbawionej szerszego omówienia¹⁷. Czasem zaś informacja o określonym wydarzeniu, mogącym w odbiorze młodego czytelnika poddawać w wątpliwość czystość intencji kierownictwa ZSRS ujęta zostaje w ramy „zdystansowanego” skrótu narracyjnego: „Pod bezpośrednim wpływem sowiecko-niemieckich porozumień szybko zmieniała się geografia polityczna Europy Wschodniej. 17 września 1939 r. wojska sowieckie weszły na wschodnie ziemie Polski. . .”¹⁸. Na tym tle przykładem wyjątkowo zobiektywizowanej narracji jest podręcznik opublikowany przez Centrum Wydawnicze „Wentana-Graf”, przytoczmy w tym miejscu stosowny jego fragment: „Podpisanie tajnego protokołu rozstrzygało o losach państw nadbałtyckich (Estonii, Łotwy, Litwy), Polski, Finlandii i Besarabii (części Mołdawii). Pozwalał on Hitlerowi bez przeszkód rozpocząć agresję przeciw Polsce”¹⁹.

Na marginesie naszych rozważań podkreśliśmy w tym kontekście, iż w omawianych podręcznikach regułą jest także informowanie o zbrodni katyńskiej, wspomina się również incydentalnie o masowych wywózkach Polaków do „wschodnich rejonów ZSRS”²⁰. Wśród analizowanych tekstów wyjątkowy cha-

¹⁴ A. A. Lewandowski, Ju. A. Szczetinow, S. W. Mironienko, *Istorija Rossii: XX – naczalo XXI wieka...*, s. 179.

¹⁵ W. A. Szestakow, *Istorija Rossii: XX – naczalo XXI wieka...*, s. 209.

¹⁶ Również ze wzmiankami o jego losach powojennych, jak np. w: A. F. Kisieliow, W. P. Popow, *Istorija Rossii: XX – naczalo XXI wieka...*, s. 125–126.

¹⁷ A. A. Lewandowski, Ju. A. Szczetinow, S. W. Mironienko, *Istorija Rossii: XX – naczalo XXI wieka...*, s. 180.

¹⁸ Tamże, s. 182.

¹⁹ W. S. Izmozik, S. N. Rudnik, *Istorija Rossii...*, s. 193.

²⁰ N. W. Zagładin, S. I. Kozliencko, S. T. Minakow, Ju. A. Pietrow, *Istorija Rossii: XX wiek...*, s. 174; analogiczny fragment znajduje się w „równoległym” podręcz-

rakter ma ujęcie zagadnienia zbrodni katyńskiej w podręczniku *Istorija Rossii 1900–1945* redagowanym przez A. A. Daniłowa i A. W. Filippowa, zacytujmy tutaj stosowny fragment: „Podczas pochodu polskiego wojsk sowieckich wzięto w niewolę 450 tys. żołnierzy polskich, w tym 18,8 tys. oficerów. Decyzją Politbiuro CK WKP(b) z 5 marca 1940 r. 21 857 oficerów oraz szereg innych aresztowanych (służących w policji, służbach specjalnych itd.) zostało rozstrzelanych. Możliwe, że decyzja ta związana była z ukaraniem „biało-Polaków” za bestialskie zamordowanie jeńców z Armii Czerwonej podczas i po sowiecko-polskiej wojnie 1920 r.: wtedy spośród 130 tys. sowieckich jeńców zginęło 60 tys. ludzi. Oba przestępstwa do tej pory stanowią niegojącą się ranę w stosunkach pomiędzy narodami Polski i Rosji”²¹.

Konstruując narrację skoncentrowaną wokół kwestii odpowiedzialności za wybuch wojny, część autorów omawianych opracowań odwołuje się również w sposób wyraźny do kwestii, która wzbudzała i wzbudza wciąż w rosyjskich debatach historycznych niezwykle intensywne spory. Mamy tu na myśli zagadnienie domniemanego prewencyjnego charakteru uderzenia III Rzeszy na Związek Sowiecki²². Proponowane rozwiązania wzmiarkowanego problemu przybierają niekiedy postać emocjonalną, akcentującą doniosłość tej tematyki z punktu widzenia spójności budowanych całości narracyjnych, jak zauważa się choćby w jednym z podręczników: „Hitler szykował się do ataku na ZSRS w połowie maja 1941 r. **W ten sposób agresja Hitlera przeciw ZSRS w czerwcu 1941 r. stanowiła nie spontaniczny, wymuszony wyjątkowymi okolicznościami środek, a tym bardziej nie uprzedzającą akcję prewencyjną, a specjalnie zaplanowaną wojnę, ku której celowo przygotowywał się** [podkreślenie jak w oryginale]”²³. Podobne fragmenty, odnoszące się bezpośrednio i w sposób krytyczny do popularnych tez propagowanych m.in. przez Wiktora Suworowa, znajdujemy również w przywoływanym opracowaniu wydawnictwa „Wentana-Graf”²⁴. *Explicite* do zagadnienia tego odnosi się też kolejny podręcznik, jak podkreślają jego autorzy: „...szereg publicystów bezzasadnie

niku, którego współautorem jest N. Zagładin: N. W. Zagładin, N. A. Simonija, *Istorija Rossii i mira w XX – naczale XXI wieku...*, s. 184.

²¹ *Istorija Rossii 1900–1945*, s. 325.

²² Por. A. A. Ożiganowa, W. D. Kuzniecziwski, W. N. Filianowa, *Rossija. Nasledniki Wielikoj Pobiedy...*, s. 39.

²³ W. A. Szestakow, *Istorija Rossii: XX – naczalo XXI wieku...*, s. 213–214.

²⁴ W. S. Izmozik, S. N. Rudnik, *Istorija Rossii...*, s. 197–198.

twierdzi, jakoby ZSRS sam planował atak na Niemcy latem 1941 r., a Hitler okazał się być zmuszony zadać cios uprzedzający. Ich poglądy są reakcją na stanowisko oficjalnej nauki historycznej okresu sowieckiego, ukrywającej wiele zagadnień historii przedwojennej, nie oddającej prawdziwego obrazu stosunków sił w przeddzień wojny. Jednak wersji tych publicystów nie potwierdzają ani posiadane dokumenty niemieckie, które świadczą o dokładnych uprzednich przygotowaniach Niemiec do ataku na Związek Sowiecki, ani materiały strony sowieckiej, dowodzące, że realny stopień przygotowania ZSRS do wojny w 1941 r. był skrajnie niski”²⁵.

Przebieg i charakter konfliktu

Zasadnym wydaje się być stwierdzenie, iż w wypadku wszystkich omawianych tekstów mamy do czynienia z daleko idącą schematyzacją wykładu. W ramach tak rozumianego ujęcia kolejne etapy wojny odmierzane są za pomocą ścisłego rozkładu wydarzeń przybranego w określoną szatę słowną, za przykład niezwykle charakterystyczny niech posłuży nam fragment jednego z podręczników, którego autor stara się wyjaśnić początkowe niepowodzenia Armii Czerwonej w walce z wojskami niemieckimi: „Ogólnie można mówić o występowaniu dużej liczby okoliczności obiektywnych i subiektywnych, które nie pozwoliły Armii Czerwonej wykorzystać swojej przewagi techniczno-ilościowej”²⁶. Piszę się więc dalej w tym oraz w pozostałych opracowaniach o: „ideologicznym i moralnym przygotowaniu ZSRS do wojny”, „poszerzeniu zachodnich granic ZSRS” (a nie, przykładowo, o okupacji Europy Wschodniej), „zasadniczym zwrocie w przebiegu Wielkiej Wojny Ojczyźnianej”, „moralno-politycznej jedności narodu sowieckiego”, „wyzwoleniu Europy Wschodniej” (nawet w odniesieniu do państw sojuszniczych III Rzeszy) itd.²⁷ Pojawiają się

²⁵ N. W. Zagładin, S. I. Kozlienکو, S. T. Minakow, Ju. A. Pietrow, *Istorija Rossii: XX wiek...*, s. 194.

²⁶ W. A. Szestakow, *Istorija Rossii: XX – naczalo XXI wieka...*, s. 221.

²⁷ N. W. Zagładin, S. T. Minakow, S. I. Kozlienکو, Ju. A. Pietrow, *Istorija Rossii: XX wiek...*, s. 210 [klasa dziewiąta]; A. A. Lewandowski, Ju. A. Szczetinow, S. W. Mironienko, *Istorija Rossii: XX – naczalo XXI wieka...*, s. 200–201 i 220; A. F. Kisieliow, W. P. Popow, *Istorija Rossii: XX – naczalo XXI wieka...*, s. 126–129; W. S. Izmozik, S. N. Rudnik, *Istorija Rossii...*, s. 212; N. W. Zagładin, S. I. Kozlienکو, S. T. Minakow, Ju. A. Pietrow, *Istorija Rossii: XX wiek...*, s. 192 [klasa jedenasta];

charakterystyczne kalki językowe stanowiące oczywiste odwołanie do wzorców propagandy sowieckiej: „praca kulturalno-ideologiczna w armii”, „ludzie sowieccy”, „partie burżuazyjne”²⁸. W innej publikacji wspomina się o: „szybko wzrastającym zagrożeniu ze strony sił uderzeniowych światowej reakcji – **fa-szyzmu** [podkreślenie za oryginałem]”²⁹. Dodajmy, iż od tonu zabarwionego już nie tyle ideologicznie, co raczej specyficznym odcieniem patosu, nie uciekli nawet autorzy prezentowanego powyżej w relatywnie pozytywnym świetle podręcznika wydawnictwa „Wentana-Graf”³⁰.

Istotnym aspektem jest, dająca się niekiedy zaobserwować, redukcja partii tekstu poświęconych polityce III Rzeszy względem ludności cywilnej okupowanych terenów ZSRS. Przykładowo, tylko jeden akapit poświęca się jej w podręczniku W. A. Szestakowa, przy czym nie wzmiankuje się w nim wyraźnie problematyki Holokaustu³¹. Co interesujące, porównywalną ilość informacji poświęca autor tego samego podręcznika doświadczeniom wojennym więźniów Gułagu czy też represyjnej polityce względem zamieszkujących terytorium ZSRS Niemców³². W innych wypadkach partie tekstu poświęcone pozamilitarnym aspektom przebiegu konfliktu są już nieco bardziej rozbudowane. Za częsty punkt wyjścia budowanych przez autorów narracji obierane są założenia Generalnego Planu Wschodniego³³, nieoddzowną egzemplifikacją cierpień ludności cywilnej jest los oblężonego Leningradu³⁴. Wspomina

²⁸ W. A. Szestakow, *Istorija Rossii: XX – naczalo XXI wieka...*, s. 237 i 245; A. A. Lewandowskij, Ju. A. Szczetinow, S. W. Mironienko, *Istorija Rossii: XX – naczalo XXI wieka...*, s. 188; N. W. Zagladin, S. I. Kozlienکو, S. T. Minakow, Ju. A. Pietrow, *Istorija Rossii: XX wiek...*, s. 227.

²⁹ A. A. Lewandowskij, Ju. A. Szczetinow, S. W. Mironienko, *Istorija Rossii: XX – naczalo XXI wieka...*, s. 177.

³⁰ W. S. Izmozik, S. N. Rudnik, *Istorija Rossii...*, s. 239–240.

³¹ W. A. Szestakow, *Istorija Rossii: XX-naczalo XXI wieka...*, s. 235, dodatkowo, fragment akapitu na stronie 227 informuje o warunkach życia w oblężonym Leningradzie.

³² Tamże, s. 223 i 236; A. F. Kisieliow, W. P. Popow, *Istorija Rossii: XX – naczalo XXI wieka...*, s. 156–157.

³³ Zob. m.in.: A. F. Kisieliow, W. P. Popow, *Istorija Rossii: XX – naczalo XXI wieka...*, s. 139–140; A. A. Lewandowskij, Ju. A. Szczetinow, S. W. Mironienko, *Istorija Rossii: XX – naczalo XXI wieka...*, s. 210.

³⁴ Zob. np. najbardziej rozbudowane partie tekstu w podręczniku: W. S. Izmozik, S. N. Rudnik, *Istorija Rossii...*, s. 203–205.

się również, co do zasady, o problematyce kolaboracji ludności okupowanych terenów ZSRS z III Rzeszą³⁵. Odnotowywane są także tragiczne losy jeńców sowieckich, czasem również w postaci bardziej rozbudowanej: „Wyjątkowo ciężką była dola tych, którzy znajdowali się w okrażeniu, uciekli z niewoli lub zwyczajnie zgubili swój oddział. Nierzadko sądzono ich na podstawie artykułu 193 kodeksu karnego RSFSR za samowolne opuszczenie oddziału w warunkach bojowych. Duża część oficerów, którzy wyszli z okrażenia, była skazana przez trybunały wojskowe. Żołnierza, który wydostał się z niewoli czy z okrażenia ku swoim, mogli skazać na karę śmierci w związku podejrzeniem o szpiegostwo, dezercję itp. Specjalne oddziały rozstrzeliwały bez sądu i śledztwa wszystkich podejrzanych i „wątpliwe” osoby...”³⁶. I w tym kontekście wyjątkowo interesującą propozycję wykładu zawiera przywoływany już uprzednio podręcznik wydawnictwa „Wentana-Graf” – wzmiankowana jest w nim, choć z racji na skromną objętość publikacji dość pobieżnie, m.in. tematyka Holokaustu³⁷. W wypadku innych spośród omawianych podręczników zagadnienie to omawiane bywa, na przykład, w formie lapidarnej, a czasem wręcz jednozdaniowej wzmianki³⁸. Równie lapidarne bywają partie tekstów poświęcone cierpieniom pozostałych grup narodowościowych. Ilustracją specyficznego ujęcia tej kwestii w sytuacji, w której przywołuje się ją w nieco bardziej rozbudowanej postaci niech będzie tutaj następujący fragment mający ilustrować tragedię powstańczej Warszawy: „Powstanie od początku było skazane na niepowodzenie, ponieważ jego organizatorzy nie uznali za potrzebne uzgodnić jego termin i warunki z dowództwem sowieckim. Armii Czerwonej, która przeszła walcząc przez całe terytorium Białorusi, potrzebny był odpoczynek. Niemniej jednak, w odpowiedzi na prośbę sojuszników, aby udzielić pomocy powstańcom, sowieckie wojska przeszły do ofensywy, zajmując przedmieścia Warszawy, ustanowiły łączność z powstańcami, nie

³⁵ Zob. N. W. Zagładin, S. I. Kozlienکو, S. T. Minakow, Ju. A. Pietrow, *Istorija Rossii: XX wiek...*, s. 206; zob. N. W. Zagładin, N. A. Simonija, *Istorija Rossii i mira w XX – naczale XXI wieka...*, s. 191 i 235; zob. też: *Istorija Rossii 1900–1945*, s. 392–394.

³⁶ A. F. Kisieliow, W. P. Popow, *Istorija Rossii: XX – naczale XXI wieka...*, s. 155.

³⁷ W. S. Izmozik, S. N. Rudnik, *Istorija Rossii...*, s. 219–220.

³⁸ N. W. Zagładin, S. I. Kozlienکو, S. T. Minakow, Ju. A. Pietrow, *Istorija Rossii: XX wiek...*, s. 231; zob. też: N. W. Zagładin, N. A. Simonija, *Istorija Rossii i mira w XX – naczale XXI wieka...*, s. 232.

zdołały jednak posunąć się dalej”³⁹. Często jednak dominującym aspektem w odniesieniu do tematyki związanej niebezpośrednio z przebiegiem walk są raczej zagadnienia natury ekonomicznej („sowiecki tył”, „tył frontu” itp.) oraz kulturalnej. Nieodmiennie jednak najwięcej miejsca poświęca się we wszystkich omawianych podręcznikach detalicznej narracji relacjonującej kolejne etapy walk, ruchy wojsk, przebieg ważniejszych bitew, stosunek sił armii na danym etapie konfliktu. Zaakcentowane są również wysiłki dyplomatyczne państw – stron walczących, konferencje sojusznicze, dostawy sprzętu itp. Na tej płaszczyźnie omawiane podręczniki nie odbiegają od tradycyjnych ujęć wielkich konfliktów zbrojnych⁴⁰.

Zasadnicze miejsce w obrębie rozdziałów poświęconych generalnej ocenie przebiegu wojny zajmują partie tekstu informujące o „decydującym wkładzie” Związku Sowieckiego w zwycięstwo sił alianckich, precyzyjniej informuje o doniosłości tego zagadnienia dla rosyjskiej pamięci o wojnie autor jednego z omawianych opracowań: „W latach wojny na Zachodzie uznawano decydującą rolę sowiecko-niemieckiego frontu w pogromie faszyzmu. Z początkiem zimnej wojny i wybuchem ostrej walki dwóch systemów społecznych – kapitalistycznego i socjalistycznego – poglądy te uległy zmianie. Teraz zachodnia historiografia twierdziła, że rola Związku Sowieckiego ograniczała się tylko do walki na froncie wschodnim, dlatego Armii Czerwonej nie wolno uznawać za głównego architekta zwycięstwa w drugiej wojnie światowej. Decydującym był wkład USA, które walczyły na kilku teatrach działań wojennych...”⁴¹. Jak dalej stwierdzają ci sami autorzy: „Zachodnia historiografia rozwinęła również teorię punktów zwrotnych i decydujących bitew, do których zalicza ona przede wszystkim te, w których brały udział wojska anglo-amerykańskie”⁴².

³⁹ N. W. Zagładin, S. I. Kozlienko, S. T. Minakow, Ju. A. Pietrow, *Istorija Rossii: XX wiek....*, s. 221; zob. N. W. Zagładin, N. A. Simonija, *Istorija Rossii i mira w XX – naczale XXI wieka....*, s. 224–225.

⁴⁰ Nieco inne oceny w odniesieniu do całokształtu referowanego w tu zagadnienia zawiera: A. A. Ożiganowa, W. D. Kuznieczewskij, W. N. Filianowa, *Rossija. Nasledniki Wielikoj Pobiedy....*, s. 34–35, 42–43, 47.

⁴¹ A. F. Kisieliow, W. P. Popow, *Istorija Rossii: XX – naczalo XXI wieka....*, s. 178.

⁴² Tamże, s. 179.

Podsumowanie

Charakteryzując w sposób syntetyczny zawartość analizowanych powyżej podręczników szkolnych, skonstatować należy, że w odniesieniu do tematyki związanej z drugą wojną światową odznaczają się one, w pierwszym rzędzie, swoistym eklektyzmem, zarówno pod względem formułowanych całościowych wizji przebiegu konfliktu, tzn. w aspekcie merytorycznym, jak i również w aspekcie stylistyczno-perswazyjnym.

W tym pierwszym przypadku zauważyliśmy, iż w obrębie badanych tekstów znajdujemy zarówno elementy tradycyjnego ujęcia omawianych przez autorów zagadnień, odziedziczonego jako spuścizna historiografii okresu ZSRS, jak i pewne elementy innowacyjne, związane przede wszystkim z wprowadzeniem do całościowego obrazu zdarzeń informacji stawiających w świetle negatywnym działania władz Związku Sowieckiego, zarówno na etapie przedwojennym, jak i w przebiegu samego konfliktu. Nowe elementy konstruowanego schematu zdarzeniowego nie rzutują jednak w sposób zasadniczy na formułowane oceny całościowe roli ZSRS w drugiej wojnie światowej, niejednokrotnie zdają się wręcz stanowić rodzaj „intruzji”, element obcy, wyizolowany niejako na tle obrazu kompleksowego.

Eklektyzm w aspekcie stylistyczno-perswazyjnym przejawia się, z kolei, w stosowaniu niejednorodnych strategii narracyjnych. Silnie nacechowane emocjonalnie fragmenty wykładu sąsiadują niejednokrotnie z próbami opisu zdarzeń w stylizacji obiektywistycznej. Warto zauważyć, iż po środki stylistyczne należące do tej drugiej kategorii sięga się również w tych fragmentach tekstów, które dotyczą niejednoznacznej roli ZSRS w toku wojny. Powstaje tym sposobem obraz zdystansowany, lapidarny, pozbawiony głębszych ocen działań i postaw. W kontraście do tych punktów narracji stoją, często jednoznacznie pozytywne, oceny wkładu Związku Sowieckiego w drugą wojnę światową (szczególnie, gdy dochodzi do formułowania tez o najwyższym stopniu uogólnienia). W tych punktach wykładu nie unika się już terminów o silnym zabarwieniu emocjonalnym, odwołując się również do bogatych zasobów frazeologii odziedziczonej po epoce minionej.